

A Charta XXI mozgalom 48. Jean Monnet-estjén szeptember 19-én elhangzott előadások szerkesztett változata az egymást követő négy beszédszöveg.

Makkai Béla

Nemzetiségi jogok és jogigények a kiegyezés kori Magyarországon

A Kárpát-medencei megbékélés akadálya, hogy a nemzeti önismeret számára nincs biztos alap, hiszen a hiányos, sőt némely országban torzított történelem torz sztereotípiák kialakulásához vezetett. Visszatérni a tényekhez, erősíteni a nemzeti öntudatot, s egyben szembenézni a hibákkal, keserves folyamat. Makkai Béla ezen az úton vezeti az olvasót. (A Charta XXI mozgalom 48. Jean Monnet-estjén elhangzott előadás szerkesztett változata.)

1848/49 polgárháborús közjátékai után a hazai nemzetiségek még a Kossuth-emigráció által kínált föderális rendezési tervekben (dunai államszövetség, 1862) is a magyar szupremácia csalárd formáit gyanították, így az 1867-es kiegyezés korai gyümölcsét a magyarság egyedül aratta le. Az abszolutisztikus jegyekkel terhes, mégis alapvetően liberális kiegyezési jogrendben a soknemzetiségű haza minden polgára fajra, vallásra és nemre való tekintet nélkül egyenlő lett, s a felekezetenek tartott zsidóságot is emancipálták (1895-ben bevett vallásként is).

1868-ban Eötvös József vezetésével – nemzetiségi szakértők bevonásával – megszületik az a nemzetiségi törvény (XLIV. tc.), amely páratlan jogalkotás a korabeli Európában (a svájci alkotmány nem a nemzetiségek, hanem a kantonok területi autonómiáját mondja ki). A törvény a területi egység és az egy politikai nemzet elve szerint széles körű nyelvhasználatot biztosított a nemzetiségeknek az oktatás, s 20%-os küszöbértéket alkalmazva a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alsó és középső/megyei szintjén; lehetővé tette számukra egyesületek, intézmények és pénzalapok létrehozását. (A románok viszont „vajda” kinevezését, román minisztert és román ezredeket követeltek, s a törvény parlamenti vitájáról a szerb képviselőkkel együtt – tiltakozásul – kivonultak.)

Ennek oka, hogy a kormányzat csak a saját államisággal bíró **horvát** társ-nemzetnek biztosított **autonómiát** (1868: XXX. tc.). A nemzetiségiek által igényelt **kollektív jogok** azonban nemcsak az egyénre szabott európai liberális jogrenddel álltak ellentétben, de a józan ésszel is, hiszen a magyar állam peremterületein többen élő nemzetiségek a törökdúlás évszázadai és Bécs megosztó politikája, telepítései miatt ekkor a lakosság többségét alkották (kb. 58%-át). Tehát nagyon is fenyegető távlat volt **elszakadásuk**, annál is inkább,

mivel a szerbek és románok időközben önállósult anyaországai nemzetük területi egyesítésére törekedtek. (S még a horvátok is követelték az osztrák Dalmáciát, és a magyar Muraközt és Fiumét.) Az 1690-ben nagy tömegben hazánkba menekült ortodox **szerbek** kollektív jogigénye még a török hódoltságból való, ahol vallási-kulturális autonómiát (millet) élveztek, s ezt az igényt – a magyar függetlenségi mozgalmak ellenében – az abszolutista bécsi kormányzat is támogatta (ld. **I. Lipót kiváltságlevelei**, 1690, 1691, 1695). Évenként összeülő egyházi tanácskozásuk néhány évtized alatt civil többségű nemzeti kongresszussá formálódott. Privilegiumaikkal egyfajta államot képeztek az államban. (1790-ben a temesvári kongresszusuk területi autonómiát követelt, s a bécsi kamarilla néven kiszakította a magyar meyerendszerből az úgynevezett *Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot*, amely 1849-től 1860-ig létezett. Innen a magyar közjogban teljesen ismeretlen „Vajdaság” elnevezés.)

A vékony egyházi és városi értelmiséggel bíró **szlovákság** 10 túlnépesegett északkeleti megyében abszolút többségben volt, másutt, értelmisége a városokban gyorsan magyarosodott, ezért fő követelése az anyanyelvi oktatás volt. 1848-ban már megyei önkormányzatot követeltek, később (1861) saját nemzeti kerület (Slovenské Okolie) kialakítását. A „pánszláv izgatás” oktan vádja 3 gimnáziumuk (1874) és a Matica Slovenska felszámolását eredményezte, így 1875 után mozgalmuk átmenetileg meggyengült. S noha a csehekkel való együttműködés már az 1848-as prágai szláv kongresszuson felmerült, az elszakadást programszerűen csak 1918-ban vetették fel.

Mindenek közül a hazai **németek** asszimilációs hajlama volt a legkifejezettebb. Önálló politikai törekvéseik csak a szászoknak voltak, akik a **Királyföld** meyerendszerbe tagolását (1876: XII. tc.), sok évszázados kiváltságaik javának elvesztését sérelmezték, ugyanakkor rendre a kormánypártra szavaztak.

A leghűségesebb nemzet, a terméketlen hegyvidéken élő görögkatolikus **ruszinság** egyházi értelmisége csak szerény nyelvi-kulturális igényeket fogalmazott meg. Mostoha létfeltételeik s az amerikai kivándoroltak által szított propaganda később mégis naiv oroszbarát, ortodox kitérésű mozgalmat eredményezett, amelyet a kormányzat az 1913–14-es Shkizma-perrel próbált elnyomni. De 1919-ben Jászi Oszkár nemzetiségügyi népbiztos területi autonómiát hirdetett számukra (ahogy az őrvideki németeknek is).

A legnépesebb (17%) hazai kisebbség, a **románság** – amelyről a legrészletesebben szólok – politikai igényeit az 1791-es felségfolyamodvány, a Supplex Libellus Valachorum tükrözi. Ebben erdélyi számbeli többségükre hivatkozva követelték (a HU, a szász és székely mellett) *4. nemzetként* való elismerésüket, azaz ugyancsak kollektív jogokat. Az „erdélyi triász” által formába öntött ún. dáko-román elmélet, valamint az unitus/görögkatolikus és (1864-től, a szerb gyámkodás megszűntétől) az ortodox *autonóm* egyházszervezet révén mozgalmuk egyre szervezettebbé vált. Sajtójuk támadta a kiegyezési rendszert, ám ennek eredménytelensége miatt az 1869-ben alakult erdélyi Román Nemzeti Párt *politikai passzivitást* hirdetett. E taktika egyenes következménye, hogy az erdélyi román választókerületek a kormánypártok számára a legbiztosabb mandátumszerző helyekké váltak. Példájuk is igazolja tehát, hogy a kisebbségi jogvédelemben a közömbösség és tétlenség bázis- és pozícióvesztést okoz. A párt 1881-es programja azonban már Erdély autonómiáját követelte, s román többségű megyéket

román tisztviselőkkel, és anyanyelvük hivatalos használatát, román közép- és szakiskolák felállítását, román előadásokat a kolozsvári egyetemen, valamint intézményeik állami segélyezését. S tiltakoztak a magyarosítás ellen. A Bukarestbe emigrált román fiatalok irredenta egylete (1882), a *Societatea Carpații* 1885-ben fegyveres felkelésre és elszakadásra buzdított. Ez ugyan nem történt meg, ám tiltakozásuk nemzetközi visszhangot keltett a követeléseiket tartalmazó felségfolyamodvány, az 1892. évi Memorandum elutasítása után. A több nyelven folytatott politikai propaganda részeseit sajtóperekkel sújtották (1893-ban a *Replica*, majd 1894-ben a *Memorandum-per*), betiltották a román *himnusz* és *nemzeti zászló* használatát, s egy időre a Román Nemzeti Pártot és Comitét is.

A szerb, román és szlovák politikusok részvételével zajló budapesti nemzetiségi kongresszus a Millennium évében államalkotó tényezőként, voltaképp *társnemzeti* státust követelt a nemzetiségeknek. Mozgalmaik a magyarosító törekvések, valamint a megváltozott balkáni erőviszonyok hatására a politikai aktivitás útjára léptek, s immár az 1868-as nemzetiségi törvény maradéktalan végrehajtását követelve.

Kétségtelen, hogy a budapesti kormányzat nem tett meg mindent azért, hogy idegen ajkú polgárai természetes módon ragaszkodjanak a közös hazához (pl. fokozatosan csökkent a tisztán nemzetiségi nyelvű iskolák száma). Így szűkkeblű szociálpolitikáját a politikai harcokban a nemzeti elnyomás jeleként kárhóztathatták (noha az a magyar ajkúakat is hasonlóképpen sújtotta). Az is tény ugyanakkor, hogy a konzociációs (hatalom-megosztásos) állam alku-alapja részben a nemzetiségi politikusok hibájából nem teljesült. Azaz, hogy a többségi nemzet lemond az erőszakolt asszimilációról, amennyiben a nemzetiségek lemondanak az elszakadás jogáról. Egyes vezetőik (Aurél Popovici, Stjepan Radić, Milan Hodža stb.) taktikusan az állam *föderatív* átszervezésére dolgoztak ki terveket. Viszont a hazai nemzetiségek *szükséges állampolgári lojalitásának hiányát* jelezte, hogy 1910-ben még negyedük sem beszélte az államnyelvet (a románok esetében ez az érték 12%). Ezért is nehéz értelmezni az 1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.) elleni nemzetközi tiltakozást (amely – az európai gyakorlathoz hasonlóan – 10 éves korban magyar nyelvvizsgára kötelezte a nemzetiségi iskolák tanulóit).

A Liga Culturăla által szított irredenta törekvések sikerei, avagy a területcsonkítással tervezett nagy délszláv állam megalakítására irányuló szerb (horvát) törekvések indították Tisza Istvánt az 1910-es évek elején, hogy lépéseket tegyen a békés viszony helyreállítására. A tárgyalások azonban – mindkét fél hibájából – kudarcot szenvedtek. A román delegáció 1913-ban már 50 román választókerület kialakítását követelte, de a lényegyet Ioan Slavici, a Kultúrliga egyik alapítója, a Memorandum egyik szerkesztője mondta ki az író Herczeg Ferencnek: hogy ti. a román elit célja nem a megegyezés, hanem az ellentétek kiélezése, hogy nemzeti céljaikat beteljesíthessék. Mindezek katasztrofális következményei jól ismertek.

A kölcsönös tisztelet hiánya, a felek ezen rövidlátó, hibás hozzáállása teremtett alapot a *nagyhatalmi beavatkozásra*, ami az itt élő népek szembefordításával mindmáig gátolta/gátolja a régió harmonikus fejlődését, népeinek *közös felemelkedését*.